

Buyuk dil bilgini Kasgarli Mahmud'un Divan-i Lugat-it Turk isimli muazzam eseri, 1910'a kadar adi bilinen, fakat kendisi mechul bir eserdi. Diger bir deyişle, o zamana degin, eserin sadece adi vardi, fakat kendisi ortada yoktu. Eser, bugun butun dunyada biliniyor, hakkında makale, kitap yaziliyor ve uzerinde tartismalar yapiliyor, bunu buyuk kitap asigi, ilim ve kultur sevdalisi Ali Emiri Efendi'ye borcluyuz. Ali Emiri Efendi, Kasgarli Mahmud tarafından 1072-1074 yillarinda Bagdat'ta Abbasi Halifesine sunulmak uzere yazilan bu muhtesem eseri, sahaflarda Divan-i Lugat-it Turk oldugu bilinmeden satilirken, fark etmis ve satin alarak Turk kultur hayatina kazandirmistir. Bu sebeple, Ali Emiri Efendi'nin isminin, eserin yazari Kasgarli Mahmud ile birlikte her zaman anilmayi hak ettigine suphe yoktur.

Bundan dolayi, *Divan-i Lugat it Turk* ile ilgili toplantilarda kendisinden bahsetmenin bir vefa borcu oldugu muhakkaktır. Aslinda, Ali Emiri'nin kitabi bulusu ve daha sonra yayinlatisi romanlara konu olacak guzellikte ve kulturun, kitabin onemini somut bir bicimde vurgulayacak olgulara haizdir. Ziya Gokalp ve Talat Pasa'nin kitabin yayinlanmasina yaptiklari tiyatral katkı ise cok ilginçtir. Ayrica Ali Emiri Efendi'nin hayati, kitaba verilen degerin ve kitap okumaya ayrilan zamanlarin bir hayli azaldigi gunumuzde, sadece genclere degil, hepimize kitap sevgisi konusunda, ornek teskil edebilecek ogelere haizdir.

Bu yaziyi hazirlamada, buyuk olcude Dr. Muhtar Tevfikoglu'nun *Ali Emiri Efendi* isimli eserinden faydalandik. Tevfikoglu, Ali Emiri Efendi hakkında cesitli kaynaklardaki bilgileri bir kitapta toplayarak buyuk bir hizmeti ifa etmistir.[1]

Ali Emiri Efendi'nin cocuklugu

1857'de Diyarbakir'da dogan Ali Emiri Efendi, daha kucuklugunden itibaren okumaya ve arastirmaya merakliydi. Sekiz on yaslarinda, eski yapilar uzerindeki yazilari okuyup anlamaya calisiyordu. Ayrica siiri de seviyordu. Guclu bir hafizaya da sahip olan Ali Emiri, dokuz yasindayken, bes yuzden fazla sairin siirlerinin yer aldigi *Nevadir'ul Asar* isimli eserdeki dort bin beyiti ezberlemisti bile. Gencliginde hat sanatıyla da mesgul olan Ali Emiri bu konuda oldukca basarili sayilir. Cunku, yazdigi bazi levhalar Diyarbakir'da camilere asilmisti.

Hastalik derecesinde kitap okuma sevgisi

Goruldugu gibi, Ali Emiri cok yonlu bir sahsiyete sahipti. Fakat, kitap okuma merakı her seyın ustundaydi. Durmadan ve buyuk bir istahla devamlı surette kitap okuyordu.

Bundan dolayı daha gençlik yıllarında Dogu Edebiyatı'na ait bir çok kitabi okuyup ezberlemisti. Bu yıllarını kendisi şöyle anlatıyor: “Eglenmeye merakim yok idi. Ustadimizla gezintiye gittigimizde, çocuklarla oyun oynarken, ben bir tarafa çekilir kitap okurdum.”[2]

Ali Emiri, özellikle, tarih kitaplarını da okumayı çok seviyordu. Bu sevgi o kadar büyüktü ki, bazen uykusunu bile bu uğurda feda ediyordu. Geceleri kitabı okurken, çoğu zaman sabahı ettiğinin farkına bile varmazdı. Uyuduğu zaman da yanındakileri uyutmazdı. Çünkü, uykudan önce okuduğu kitapları, uykusunda yüksek sesle tekrar ederdi. Okumaları o dereceye vardı ki, vücudu zayıf düşüp hasta oldu. Doktorların kitap okumayı bırakıp gezmeye çıkma tavsiyesini de yerine getiremedi.

Kitap okuma merakı babasının ticari işlerine de zarar verdi. Babası Ali Emiri'yi onbes yaşındayken, onu carsıda bir dükkan açarak ticarete hazırlamak istedi. Fakat Ali'nin akli parada pulda değil, kitaplardaydı. Dükkan içinde de kitap okumasını sürdürdü. Dükkana bir müşteri girdiğinde, “Mal orada. Fiyatı da sudur. Alacaksınız indireyim, yoksa beni boş yere meşgul etmeyin” diye sesleniyordu. Bunun üzerine müşteri de mal almadan gidiyordu. Babası oğlunun ticarete faydadan ziyade zarar verdiğini görünce, onu dükkandan uzaklaştırmak zorunda kaldı.[3]

Ali Emiri kitap okumakla kalmadı, kendisi de kitap yazdı. İlk eseri eski metinler ve mezar kitabelerinden yararlanarak yazdığı *Diyarbakırlı Sairler Tezkeresi*'dir. Daha sonra bunu başka bir çok eseri takip etti.

Çalışma hayatı memuriyette geçti. Katip ve defterdar olarak Diyarbakır, Selanik, Adana, Leskovik, Kirsehir, Trablussam, Elazığ, Erzurum, Yanya, Iskodra, Halep ve Yemen'de otuz yıl kadar memuriyet görevinde bulundu. 1908'de çok sevdiği kitaplarla daha çok meşgul olabilmek için kendi arzusuyla emekli oldu.[4]

Ali Emiri, kitap okumanın yanı sıra, kitap toplamaya da asiri derecede tutkundu. Tarih, edebiyat, biyografi ve bibliyografi sahalarındaki kıymetli kitap ve vesikaları satın almadan duramıyordu. Araştırma heyecanıyla uzak yakın demeden kitap, kitabe ve vesika pesinde kosmaktan büyük bir zevk alıyordu. Hatta onun bazı kitapları elde etmek için uzak diyarlara kendi imkanlarıyla gittiği veya tayinini çıkarttığı da oluyordu. Buralarda bulduğu kıymetli eserleri mümkünse, disinden tirnagından arttırdığı paralarıyla satın alıyor, mümkün değilse, geceyi gündüze katarak istinsah ediyordu.[5] Bu derecede asiri kitap merakı yüzünden Ali Emiri evlenip çocuk sahibi de olamadı.

Emekliye ayrıldıktan sonra Ali Emiri, kalan hayatını İstanbul'da kitapları arasında geçirdi. Aksamları Divanyolu'ndaki Diyarbakır Kiraathanesine gidiyor, dostları ile sohbet ediyordu. Onu bu sohbetlerini Dr. Muhtar Tevfikoglu şöyle anlatıyor: “Dostları dedim,

ogrencileri, daha dogrusu ogrenci huviyetine burunmus arkadaslari. Ama nasil ogrenciler? Her biri kendi sahasinda taninmis ilim ve fikir adami, eser sahibi, kalem erbablari. Sohpet dedigim de bir nevi ders. O yasli basli, kelli felli adamlar ogrenme heyecani icinde, Emiri'nin etrafini sarmislar, durmadan bir seyler soruyorlar. Bazi ilmi meselelerde tereddutlerini gideriyorlar. Bilmedikleri kaynaklari ogreniyorlar. Yeni me hazlar elde ediyorlar. Kisacasi ondan bir anlamda ders aliyorlardir.”[6]

Divan-i Lugat it Turk’u Bulmasi

Ali Emiri Efendi sahaf Burhan’dan 33 liraya satin aldi. Ancak, Ne sahafin ve ne de eseri satanin onun *Divan-i Lugat it Turk* oldugundan haberleri yoktu. Eger bunun farkina varmis olsalardi, cok daha buyuk meblaglara satacaklari kesindi. Daha kotusu, bu eser kitap avcilarinin eline gecmis olsaydi, aninda yurt disina kacirip karsiliginda bir servet elde etmeleri mumkundu.

Ali Emiri Efendi boyle bir esere malik oldugu icin tarif edilemez bir mutluluk icindeydi. Cunku, bu kitap Osmanli ulemasinin asirlardir pesinde kostugu “Divan-i lugat-it Turk”un ta kendisiydi. Bir baska nushasi dunyada yoktu.[7]

Ali Emiri Efendi kitabi satin aldiginda duydugu sevincini su sekilde dile getirir: “Bu kitabi aldim; eve geldim. Yemegi icmegi unuttum... Bu kitabi sahaf Burhan 33 liraya sattir. Fakat ben bunu birkac misli agirligindaki elmaslara, zumrutlere degismem.”[8]

Buyuk bir cosku icinde olana Ali Emiri Efendi kitabini kimseye gosteremeyen istemedi. Hem kitabi kiskaniyor ve hem de kaybolmasindan endise ediyordu. Devrin unlu simalari Ziya Gokalp ve Fuad Koprulu gibi sahislar, Ali Emiri Efendi’nin *Divan-i Lugat it Turk* buldugunu isitmis ve gormek istemislerse de Ali Emiri Efendi onlari kitaba yanastirmamisti; Kitabi sadece cok guvendigi Kilisli Rifat Efendi’ye gosteriyordu.

Ali Emiri Efendi satin aldiginda, kitap hirpalanmis ve yipranmis bir vaziyetteydi. Sirazeleri cozulmus, formalari dagilmis, sayfalari birbirine karismis ve numaralari da yoktu. Bu sebeple kitabın eksik mi, tam mi oldugu belli degildi. Ali Emiri Efendi bunun tesipitini Kilisli Rifat Efendi’ye yaptirdi. Kilisli Rifat Efendi, iki ay muddetle kitabi uc kere okudu. Sonunda belli olmustu eser tamdi. Kilisli Rifat Efendi karismis sayfalari yerli yerine koydu ve numaralandirdi. Ali Emiri Efendi bu hizmeti karsiliginda, Kilisli Rifat Efendi’ye bir evini hediye etmek istediye de kabul ettiremedi. Kilisli Rifat Efendi, eger illa kendisine bir mukafat verecekse, kitabi yayinlamasinin yeterli olacagini soyledi.

Divan-i Lugat it Turk’un nesri

Ancak Ali Emiri Efendi kitabi hemen yayinlatmak istemedi. Ali Emiri Efendi biraz bu eseri hakkında taltif takdir bekliyordu. Bu da ona cok gorulmemelidir. Zaten

atarımız, marifet iltifata tabidir diye bosuna dememislerdir. Asagida gorulecegi gibi, Ali Emiri Efendi dunyalik ve maddi menfaatleri asmis bir kimsedir. Istegi sadece cevresinden takdir ve saygidir. Bunu da fazlasiyla hak etmektedir.

Kitabin nesrini en cok da Ziya Gokalp istiyordu. Kilisli Rifat Efendi'ye sunlari soyleyip duruyordu: “Rifat ben sevda bilmezdim. Fakat bu kitaba tutuldum. Gormek icin ne yaptimsa olmadı. Su kadar var ki, cezmettim bu kitabi hem almali, hem nesretmeliyiz. Bu hazinenin anahtarları senin elindedir. Gel, bana yardım et. Su kitabi kurtaralım. Butun Turkilere armaginimiz olsun. Haydi bana caresini soyle!”[\[9\]](#)

Gerçekten de Kilisli Rifat Efendi careyi biliyordu. Care, Sadrazam Talat Pasa'nin devreye girip Ali Emiri Efendi'den kitabi nesretmesini rica etmesiydi. Ama nasıl olacaktı? Talat Pasa, bunun için Ali Emiri Efendi'yi Babiali'ye cagirsa olmazdı veya Ali Emiri Efendi'nin evine gitse yine olmazdı. Bunun için yalnızca bir yol vardı. Ali Emiri Efendi'nin çok yakın dostu ve sık sık gorustugu Adliye Naziri Ibrahim Bey'in evine yemege cagrilmasi ve yemekler yendikten sonra Talat Pasa'nin arkadaslarıyla tesadufen Ibrahim Bey'in evine ziyarete gelmesi ve orada Ali Emiri Efendi iltifatlar ettikten sonra, kitabın basımına izin vermesini rica etmesiydi. Ancak, böyle bir şeyi Sadrazam Talat Pasa kabul eder miydi? Ziya Gokalp, Ittihat ve Terrakki'nin merkez azasından yakın dostu Talat Pasa'yi buna ikna edebileceğini soyledi.

Boylece, plan tatbik edildi. Tanistirmada misafirler Emiri adını duyunca, basta Talat Pasa olmak üzere birden ayağa kalktilar, ilk önce Talat Pasa Emiri'ye dogru yuruyerek yanına geldi ve “Hay ustadi muhterem, mubarek elinizi opmekle kesbi seref etmek isterim. Musaade buyurunuz” dedi. Elini tekrar tekrar optu. Sonra otekiler de sirayla optu. Ali Emiri Efendi bu sahneyi daha sonra dostlarına anlatirken “ben o gece bekle 33 kere estagfrullah cektim. Ben istigfar ettikce, onların aski artiyor, elimi etegimi opmek istiyorlardı. Bu merasimden sonra, hicbirisi oturmadi. Ayak ustunde durarak el bagladilar. Durdular. Adeta kendimi Kanuni Sultan Suleyman zannediyor, hem de onların bu edibane vaziyetlerinden sikiliyor, rica ederim, istirahat buyurun diyordum Nihayet oturdular. Benden musaade alarak tarihe, edebiyata dair bir seyler sordular. Ben de anlattim. Tesekurlerin bini bir para...”[\[10\]](#)

Bundan sonra, Talat Pasa *Divan-i Lugat it Turk* hakkında bilgi rica etti. Ali Emiri Efendi malumat verdikten sonra Talat Pasa ayağa kalkarak bu muhtesem eseri yayınlanmasına izin vermesini istedi. Ali Emiri Efendi sartli olarak kabul etti. Ali Emiri Efendi one surdugu sarta gore, kita bi yayına Kilisli Rifat Efendi hazirlayacakti. Talat Pasa onun sartini memnuniyetle kabul etti ve ayrıca kendisine yuksek bir memuriyet teklif etti. Ancak, Ali Emiri Efendi reddetti.

Divan-i Lugat it Turk Sadakasi

Kitabin nesir calismalari baslar baslamaz, Talat Pasa Ali Emiri Efendi'ye 300 lira hediye gonderdi. Ali Emiri Efendi bu hediye kabul etmeyerek sunlari soyledi: "Lutfunuza, kadirsinasliginiza tesekkur ederim. Fakat parayi kabul edemem. Cunku, kabul edersen, vatani, milli bir ufacak hizmet mukabilinde para almis olacagim. Bu ise vicdanima agir gelen bir seydir. Bundan dolayi, size tesekkur ile beraber parayi da iade ediyorum. Siz parayi muhtac olan birkac namuslu aileye dagitirsaniz, ben size mutesekkir kalacagim gibi Cenabi Hakk da memnun olur. Bu sadakanin adi da *Divan-i Lugat it Turk* sadakasi olsun"[\[11\]](#)

Kilisli Rifat Efendi'nin kitaba gosterdigi muazzam ozen

Kilisli Rifat Efendi kitabi yayina almak icin aldi. Almasina aldi, ama kitabi koyacak bir yer bulamadi. Kitabi kaybetmekten muthis endise duyuyor, emniyetli yer bulmak icin cirpiniyordu. Once umumi kutuphaneye goturdu. Mudur siddetle itiraz etti: "Yuzlerce okuyucu gelip gidiyor. Biri alip giderse ben ne yapirim, alamam" dedi. Bunun uzerine Vefa Okulu'na goturdu. Okulun demir kasasi vardı. Mudur Akif Bey aman aman diyerek mesuliyeti kabul etmek istemedi. Oradan Maarif muhasebecisine gitti. Muhasebeci Sitki Bey de demir kasasina koymayi kabul etmedi. Matbaa-i Amire'nin kasasina koymak istedi. Mudur Hamit Bey, "Ne soyluyorsun. Bizim matbaa ahsaptir. Bir yangin olur da, kitap yanarsa beni astiracak misin? Kabul etmem, ne yaparsan yap." dedi.[\[12\]](#)

Sonunda bir canta icinde evde saklamak zorunda kaldı. Duvara koca bir civi cakarak oraya asti. Cocuklarini devamlı surette nobete dikti. Yangin halinde once bu cantanın kurtarilmasini istedi. Geceleri ise cantayi yastiginin altina koyarak yatti. Bir bucek yilda kitabin basimi tamamladı.

Kilisli Rifat Efendi'nin elyazmas indan matbaa icin hazirladigi defterler, gunumuze ulasmistir. Millet Kutuphanesi'nin emekli mudurlerinden Mehmet Serhan Taysi, bu defterlerin iki cilt halinde ciltlenmis bir bicimde Arkeoloji Muzesi Kutuphanesi'nde gordugunu soylemektedir. Onun fikrine gore, Matbaa-i Amire'nin o donemdeki sorumlulari bu defterlere tarihi onem arz etmisler ve ciltleyerek kutuphaneye teslim etmis olmalidirlar.[\[13\]](#) Boylece, buyuk bir duyarlilik ornegi sergilemislerdir.

Divan-i Lugat it Turk icin en veciz degerlendirmelerden birini yine Ali Emiri Efendi yapmistir: "Bu kitap degil, Turkistan ulkesidir. Turkistan degil, butun cihandir. Turkluk, Turk dili bu kitap sayesinde baska revnak kazanacak." Bir baska sozunde, "Turk dilinde simdiye kadar bunun gibi bir kitap yazilmamistir. Bundan sonra da yazilamaz. Bu kitaba hakiki kiymeti verilmek lazim gelse, cihanin hazineleri kafi gelmez."[\[14\]](#)

Ali Emiri Efendi kitaplarini milletine bagisliyor

Ali Emiri butun hayati boyunca buyuk fedakarliklarla topladigi cok kiymetli el yazmasi kitap ve vesikalari karsiliksiz olarak milletine armagan etmistir. Bunun icin Fatih'teki Feyzullah Efendi Medresesi'ni kutuphaneye cevirtmis ve kitaplarini buraya bagislamistir. Butun israrlara ragmen kutuphaneye kendi adini verilmesini reddetmis ve kutuphanenin adinin "Millet Kutuphanesi" olmasını istemistir. Bu, onun milletine hizmet askinin en somut bir gosterGESidir.

Bugun bile yuzlerce kisinin her gun ziyaret ettigi bu kutuphaneyi Ali Emiri 4.500'u el yazmasi, 12 bin kadari matbu toplam 16.500 kadar kitabi bagislayarak kurmustur. Bu kitaplar arasinda cok kiymetli kitap ve vesikalar mevcuttur. Divan-i Lugat-it Turk de onlardan biridir. Zamaninda Macar Ilimler Akademisi *Divan-i Lugat it Turk* satin almak icin 10 bin altin teklif ettiginde, Ali Emiri Efendi hic tereddut etmeden reddetmis ve su cevabi vermisti: "Ben kitaplarimi milletim icin topladim. Dunyanin butun altinlarini onume koysalar, degil boyle bir kitabi, herhangi bir kitabimin tek bir sayfasini dahi satmam."[\[15\]](#)

Buna benzer ve hatta daha cazip baska bir satin alma teklifi de Fransa'dan geldi. Fransizlar Ali Emiri Efendi'ye tum kitaplarini icin 30 bin altin ve ayrica onun adına Paris'te bir kutuphane, yuksek maas, kendisine ozel hizmetkarlar teklif ettiler. Ali Emiri Efendi bunu da siddetle reddetti.[\[16\]](#)

Milletinin kultur mirasinin korunmasinda boylesine cok buyuk hassasiyetler gosteren, her turlu maddi menfaatleri elinin tersiyle hic dusunmeden iten Ali Emiri Efendi, uc gun suren hastaliktan sonra, 23 Ocak 1924'te Fransiz hastahanesinde vefat etti.[\[17\]](#) Mezarini, Fatih turbesi avlusundadir. Kendisini Kasgarli Mahmud'un dogumunun 1000. yili vesilesiyle rahmetle aniyoruz. Mekani cennet olsun! Milletine karsiliksiz hizmet eden Ali Emiri Efendi'yi de milleti sonsuza dek unutmayacaktır.

---

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

[\[1\]](#) Muhtar Tevfikoğlu, *Ali Emiri Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989. Ali Emiri'nin Hayatı ve Eserleri için ayrıca şu eserlere de bakılabilir: M. Serhan Tayşi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ali Emiri Mad.; Ali Emiri, *Tezkire-i Şuara-yı Amid*, İstanbul 1328, I., 65-98; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 298-301; Ali Aksakal, "Ölümünün 60. Yılında Kitap Dostu Ali Emiri Efendi", *Türk Kültürü*, XXII/250, 1984, s. 25-28.

[\[2\]](#) Tevfikoğlu, a.g.e., s. 2-4.

[\[3\]](#) A.g.e., s. 9-10.

[\[4\]](#) A.g.e., s. 13-14.

[5] A.g.e., s. 16.

[6] A.g.e., s. 18.

[7] Ahmet Sırrı Arvas, Türkiye Gazetesi, 24 Haziran 2004 Perşembe

[8] Tefikođlu, a.g.e., s. 77.

[9] A.g.e., s. 179. Kilisli Rıfat Efendi, Ali Emiri Efendi'nin *Divan-ı Lugat it Türk*'ü bulması ve yayınlamasını bütün ayrıntılarıyla bir gazetede altı yazı halinde yayınladı. Onun bu yazısı daha sonra bazı gazete ve dergilerde de yer aldı. Tefikođlu bütün bunları gözden geçirerek hata ve noksanlarını düzelterek kitabının sonuna eklemiştir. Bkz. A.g.e., s. 173-196.

[10] A.g.e., s. 182-183.

[11] A.g.e., s. 185.

[12] A.g.e., s. 185-186

[13] Mehmet Serhan Tay& #351;i ile görüşme, 6 Aralık 2006.

[14] Tefikođlu, a.g.e., s. 71.

[15] A.g.e., s. 68

[16] A.g.e., s. 68-69.

[17] A.g.e., s. 21.